

Eläkkeelle siirtyneiden taidetoimijuus

Tuulikki Laes¹ ja Pauli Rautiainen²

¹Taideyliopisto, CERADA-tutkimuskeskus

²Itä-Suomen yliopisto, yhteiskuntatieteiden laitos ja oikeustieteiden laitos

Tarkastelemme artikkelissamme suomalaisten eläkkeensaajien taide- ja kulttuuri-osallistumista ja osallisuutta hyvinvoinnin ja osallisuuden viitekehyksessä. Tutkimme, millaisena eläkeläisten *taidetoimijuus* näyttäytyy vanhuuseläkesiirtymässä sekä miten taidetoimijuuden aktiivisuus tai passiivisuus suhteutuu nykyisiin käsityksiin vanhuuden ikäkauteen kuuluvasta merkityksellisestä toiminnasta. Aineistona on eläkevakuutusyhtiö Ilmarisen asiakkaille toteutettu kysely (N=510), jossa selvitetiin vastaajien taide- ja kulttuuri-osallistumisen tapoja sekä arvioita omasta hyvinvoinnistaan. Kyselyyn vastanneet jakautuivat neljään taidetoimijuusprofiiliin. Sosioekonomisilla tekijöillä ei ollut tilastollisesti merkitsevää yhteyttä taidetoimijuuden asteeseen. Sen sijaan vastauksissa korostui kokemus taiteiden ja kulttuurin merkityksestä omalle hyvinvoinnille taide- ja kulttuuri-osallistumista selittäväenä tekijänä. Hyödynämme artikkelissamme myös kyselyä syventäviä, taiteisiin ja kulttuuriin passiivisesti suhtautuneiden vastaajien haastatteluja. Havaintojemme perusteella ehdotamme ja perustelemme toimenpiteitä taidetoimijuuden vahvistamiseksi työelämästä eläkkeelle siirtymisen vaiheessa.

Johdanto

Suomalaisen ikääntyvän väestön hyvinvointi kiinnostaa yhä enemmän tutkijoita, päättäjiä ja kansalaisia. Hyvinvoinnin kulmakiviksi on määritelty kohtuullinen tai hyvä terveydentila, materiaalien tarpeiden tyydyttyminen sekä yksilöllisesti koettu elämänlaatu (esim. THL 2021). Suomalaisten eläkeläisten hyvinvointia koskeva tutkimus on painottunut terveyteen ja taloudelliseen toimeentuloon (esim. Tuominen 2008), kun taas koettu elämänlaatu on jäänyt vähemmälle huomiolle. Tämä painopiste muuttuu sodanjälkeisen modernismin hyvinvointikäsitystä: materiaallisen hyvinvoinnin kasvattamisella oli keskeinen rooli yhteiskunnan

jälleenrakentamisessa. Vaikka subjektiivisen kokemuksen huomioiva tutkimusnäkökulma on jälkimodernismin kaudella vahvistunut, ihmisten hyvinvointia käsitellään edelleen hallitsevasti aineellisista lähtökohdista käsin. Ikääntyneiden aikuisten tarkasteluun on tullut mukaan *aktiivista ja osallistuvaa kansalaisuutta* korostava näkökulma (esim. Koskinen 2007; Valokivi 2008), joka niin ikään perustuu pitkälti ulkoapäin määriteltyihin tavoitteisiin ja joka on omaksuttu osaksi poliittista retoriikkaa.

Nykyisessä vauraassa ja kansainvälisesti vertailtuna korkean elintason valtiossamme hyvinvointiin liittyvät puutteet ja ongelmat eivät ole suinkaan kadonneet vaan muuttaneet muotoaan (Joutsenvirta & Salonen 2020, 56–57).

Elämän merkityksellisyyden, yhteenkuuluvuuden ja osallisuuden kokemukset tai pikemminkin niiden puute ovat nousseet suurimmiksi hyvinvoinnin määrittäjiksi. Eliniänodotteen nousua ja elinolosuhteiden parannuttua ikääntyneiden ihmisten elämänlaatua määrittää nykyään keskeisesti elämän sosiaalinen ulottuvuus (Vaarama ym. 2014).

Eläkeläisten hyvinvointia tutkittaessa on siis otettava laajemmin huomioon inhimilliset tarpeet ja merkitykselliset kokemukset. Sosiaalitieteellisessä ajattelussa ihminen nähdään toimivana, yhteisöllisenä ja yhteiskunnallisena olentona, jonka mahdollisuus vaikuttaa omalla toiminnallaan hyvinvointiinsa riippuu hänen toimintakyvystään (Niemelä 2010, 23–24). Erik Allardt katsoi 1970-luvulla hyvinvoinnilla olevan kolme keskeistä ulottuvuutta: elintaso (*having*), yhteisyysuhteet (*loving*) ja itsensä toteuttaminen (*being*). Niitä koskevien keskeisten tarpeiden tyydyttyminen luo perustan hyvinvoinnille. (Allardt 1976, 21–37.) Myöhemmin Allardt (1989, 7) nosti vielä omaksi ulottuvuudekseen mielekkään toiminnan (*doing*), johon kuuluvat muun muassa vapaa-aikaan liittyvät aktiviteetit, kodinhoito, koulutus ja opiskelu, merkityksellinen palkkatyö sekä sosiaaliset ja poliittiset aktiviteetit.

Aineettomat ulottuvuudet (*loving, being*) ovat keskeisiä, kun tarkastellaan taiteiden ja kulttuurin vaikutuksia ihmisten hyvinvointiin. Taide ja kulttuuri tarjoavat väyliä yhteisyysuhteisiin ja vuorovaikutukselliseen toimintaan, jossa yhdistyvät mielikuvituksen ja luovuuden voima sekä kehollinen kokemus ja kommunikaatio (Joutsenvirta & Salonen 2020, 309–310). Taidelähtöisten menetelmien suosio kasvaakin jatkuvasti yhteiskunnan ja erilaisten yhteisöjen hyvinvoinnin edistämistyössä. Puhutaan *kulttuurihyvinvoinnista*: toiminnasta, jolla on kulttuuristen tai taiteellisten päämäärien ohella myös jokin muu yhteiskunnallinen tavoite. Kulttuurihyvinvointikeskustelussa kiinnostus kohdistuu taiteen ja kulttuurin laajempaan, niin sanotusti ei-medikaalista hyvinvointia lisäävään potentiaaliin terveysdiskurs-

sin sijaan. (Fancourt & Finn 2019; Houni ym. 2020.)

Taiteellinen aktiviteetti mahdollistaa ihmisyysyden kaikkien puolien käyttöönoton: siinä yksilön luova ajattelu ja toiminta yhdistyvät yhteisöllisesti merkittäviin asioihin (Joutsenvirta & Salonen 2020, 187). Itsensä toteuttaminen ja mielekäs tekeminen vaikuttavat elämänlaatuun, joka muuttuu sisällöllisesti ihmisen ikääntyessä. Taideharrastuksen tarjoama itseilmaisullisuus, kulttuurinen osallisuus ja uusien taitojen oppiminen avaavat parhaimmillaan mahdollisuuksia uudenlaisen identiteetin rakentamiseen ja ikääntymistä koskevien stereotyyppisten käsitysten vastustamiseen eläkkeelle siirryttäessä. Ihmisen myönteinen käsitys itsestään ja mahdollisuuksistaan vaikuttaa omaan elämäänsä heijastuu myös osallisuuden kokemukseen. Samalla kun osallisuuden kokemus synnyttää henkistä turvaa ja varmuutta, joka ylläpitää ja vahvistaa ikääntyneen ihmisen itsenäistä toimintakykyä (ks. Niemelä 2010), se tuottaa myös sosiaalista ja taloudellista hyötyä yhteiskunnalle (ks. Isola ym. 2017). Ei ole siis yhden tekevää, millainen ihmisen taidesuhte on hänen eläköityessään, etenkin jos pyrkimyksenä on hyödyntää tulevaisuudessa yhä enemmän taidelähtöisiä toimintatapoja ja taiteen ammatillaisia esimerkiksi hoivapalvelujen sisältö- ja ihmiskeksisessä kehittämisessä (Joutsenvirta & Salonen 2020; ks. myös Nuutinen ym. 2021). Osa ihmisten kokemasta taidesuhteesta on sellaista toimijuutta, jota ei haluta tai osata hahmottaa taiteeksi. Toisaalta taiteen sovinnaiset ja kapea-alaiset määritelmät voivat tuottaa riskiriidan merkitykselliseksi koetun taiteen ja sosiaalisten odotusten välille. Muun muassa näistä syistä emme ole tätä tutkimusta tehdessämme asettaneet ennako-odotuksia sille, millainen ihmisen taidesuhteen tulisi olla tai mitä se voisi sisältää. Mikäli taidelähtöisiä toimintatapoja halutaan valjastaa systemaattisemmin ja rakentaa monipuolisempaa taidesuhdetta ikääntyvän väestön tarpeisiin, on tärkeää lisätä ymmärrystä kunkin ikäkohortin taidetoimijuuden ulottuvuuksista.

Tutkimustehtävä

Tarkastelemme artikkelissamme suomalaisten eläkkeensaajien *taidetoimijuutta* merkityksellisen elämän viitekehyksessä, jonka mukaan hyvinvointi rakentuu ennen kaikkea yksilön kokemukselle elämästä elämisen arvoisena (Antonovsky 1987). Kysymme, millaisena eläkeläisten taidetoimijuus näyttäytyy vanhuuseläke siirtymässä sekä miten taidetoimijuuden aktiivisuus tai passiivisuus suhteutuu vakiintuneisiin käsityksiin vanhuuden ja erityisesti kolmannen iän ikäkausitehtävästä (esim. Haarni 2010; Kekäläinen ym. 2017). Toimijuuden näemme rakentuvan sekä osallistumisen mahdollisuuksista että osallisuuden kokemuksesta taiteiden ja kulttuurin kentässä.

Nyt raportoitava tutkimus on toteutettu osana Taideyliopiston koordinoimaa Strategisen tutkimuksen neuvoston Tasa-arvoinen yhteiskunta -ohjelmaan sisältyvää ArtsEqual-hanketta, jossa tarkastellaan, kuinka taide ja kulttuuri julkisena palveluna voi tuottaa tasa-arvoa ja hyvinvointia 2020-luvun Suomessa. Monitieteinen hanke on tehnyt näkyväksi uusia taide- ja taidekasvatusperustaisia sosiaalisia innovaatioita, ja siinä on tarkasteltu kriittisesti taiteiden ja taidekasvatuksen laajentuneita rooleja ja yhteiskunnallisia vaikutuksia muun muassa kouluissa, taiteen perusopetuksessa, vanhusten hoivapalveluissa, monikulttuurisessa nuorisotyössä, vammaistyössä ja vankiloissa.

Me artikkelin kirjoittajat olemme työskennelleet hankkeen tutkimusryhmässä, jonka tehtävä on tuottaa visioita ja systeemisiä skenaarioita suomalaisen taidepalvelujärjestelmän tasa-arvon vahvistamiseksi koko hankkeen tulosten pohjalta. Hankkeen loppusuoralla havaitsimme, että eläke siirtymässä olevan väestön mahdollisuudet taide- ja kulttuuriosallistumiseen uhkasivat jäädä jopa tässä Suomen toistaiseksi suurimmassa taidekasvatuksen tutkimushankkeessa vähälle huomiolle. Taiteet ja kulttuuri tarjoavat mahdollisuuksia koettuun elämän merkityksellisyyteen, mikä on hyvinvoin-

nin edellytys. Siksi halusimme selvittää, millaisina nämä mahdollisuudet näyttäytyvät eläke siirtymässä.

Ikääntyneiden taidetoimijuus

Toimijuuden määritelmä yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on hajanainen, mutta yleisesti toimijuutta voidaan arvioida sen perusteella, kuinka paljon yksilö kykenee yhtäältä ohjaamaan toimintaansa omilla valinnoillaan, ja toisaalta kuinka paljon hänen valintojaan ohjaavat rakenteet, yhteiskunnalliset lainalaisuudet ja sosiaaliset odotukset (ks. Jyrkämä 2008). Toisin sanoen toimijuuden tarkastelun peruskysymys on se, onko ihmisellä eri tilanteissa useita vaihtoehtoisia tapoja ja mahdollisuuksia toimia. Anthony Giddens (1984) on katsonut, että toimijuus edellyttää intentionaalisuutta, jolloin esimerkiksi tottumukseen liittyvissä tapauksissa tai hiljaisen tiedon ohjaamassa tiedostamattomassa toiminnassa ei ole kysymys toimijuudesta. Margaret Archer (2000) on haastanut tätä käsitystä huomauttaen, että gidensiläisessä toimijuuden määrittelyssä ei huomioida yhteiskunnassa tapahtuvia ajallisia muutoksia eikä vuorovaikutussuhteita, joiden kautta ihmisen todellisuussuhde rakentuu diskursiivisella, ruumiillisella ja praktisella tasolla.

Inhimillisen toimijuuden periaatteen mukaan ikääntyvät ihmiset rakentavat elämänsä toimimalla ja tekemällä valintoja elämänsä määrittävien ajallisten, situationaalisten ja yhteiskunnallisten puitteiden mukaisesti (Jyrkämä 2008). Myös valitsematta jättäminen on toimijuutta. Jyrkämän (2008) toimijuuden modaaliteettimallin mukaisesti toimijuus rakentuu koordinaateista, joihin kuuluvat: ikä, sukupuoli, kohortti, yhteiskuntaluokka sekä ajallinen, paikallinen ja kulttuurinen ympäristö. Toimijuutta määrittää näiden koordinaattien välinen suhde ja dynamiikka. Ikääntyneiden toimijuutta tarkastelemalla voidaan ymmärtää näin ollen paitsi yksilöllisiä elämäntilanteita ja

toimintatapoja myös yksilöiden käyttämien palvelujärjestelmien tuottamia käytäntöjä. (Jyrkämä 2008.)

Aiemman tutkimuksen perusteella ikään-tyneiden toimijuuden tarkastelussa keskeisiksi teemoiksi nousevat toimintakyky, vapaa-ajanvietto sekä aktiivisen elämäntavan toteuttaminen. Tutkimusorientaatiota selittää länsimainen ikääntymisdiskurssi, jossa on viime vuosikymmeninä korostunut aktiivisuuden merkitys. Aktiivisen ikääntymisen eetosta on kritisoitu etenkin kriittisen gerontologian kansainvälisessä keskustelussa. On todettu, että diskurssissa korostetaan fyysisen ja sosiaalisen aktiivisuuden ylläpitämistä määrittelemättä tarkemmin, miten nämä tavoitteet oikeastaan tulisi saavuttaa ja millaisia resursseja siihen tarvitaan (Boudiny 2013). Lisäksi on huomautettu, että aktiivisuuden määritelmä ei ole yksiselitteinen (Katz 2013). Aktiivisen ikääntymisen tutkimus on enimmäkseen kohdistunut eläkeikäisten liikunnallisen aktiivisuuden ja terveellisten elintapojen ylläpitämiseen (esim. Zacheus 2010), mikä osaltaan kertoo siitä, ettei ikääntyneiden kulttuurihyvinvointia ole pidetty yhtä tärkeänä tai olennaisena osana aktiivisuutta kuin heidän ruumiillisen terveytensä vaalimista.

Vidovicová (2005) on tutkimuksessaan jakanut eläkkeellesiirtäjät kolmeen tyyppiin: *aktiiviset*, jotka jatkavat työelämän aikana muodostamaansa reipasta elämäntyyliä; *sopentujat*, jotka muokkaavat elämäntyyliään eläkkeellä oloon sopivaksi mutta ilman aktiivisuuskärkeä; sekä *ei-aktiiviset*, jotka suosivat rauhallista ja vetäytyvää elämäntyyliä eläkkeelle jäätyään. Eläkkeellä olevien henkilöiden olemisen tapoja ja aktiivisuutta tutkittaessa on tehty esimerkiksi seuraavia erittelyjä: toiminta yksin tai muiden kanssa, toiminta kotona tai kodin ulkopuolella sekä harrastustoiminta tai vapaaehtoistyö (Haarni 2010). Eläkkeelle siirryttäessä toiminnalla voidaan hakea jatkuvuutta, korvaavuutta tai muutosta, joista jälkimmäinen vaatii yksilöltä merkittävää ponnistusta ja uskallusta (emt., 53–62). Eläkesiirtymää kuvaillaankin usein elämän nivelvaiheeksi, jolloin myös ih-

misen syrjäytymisriski kasvaa. Syrjäytymisriski ei aina korreloi yksilön sosioekonomisen statuksen kanssa, vaan riskiä lisäävät myös sosio-kulttuuriset ja psykologiset tekijät.

Eläköitymistraumaksi kutsuttu ilmiö (Tornstram 2005) syntyy, kun ihminen kokee vastakainasettelua identiteettinsä ja eläkkeelle siirtymiseen liittyvien ulkopuolisten odotusten välillä. Siirtymä työelämästä eläkkeelle voi aiheuttaa kokemuksen elämän merkityksettömydestä; tätä voi helpottaa osallistumalla harrastus- tai vapaaehtoistoimintaan. Ihminen saattaa rakentaa eläkkeellä olon oikeutukseksi *kiireen etiikkaa*, jolla hän voi taistella työmarkkinoiden ulkopuolelle joutumisesta johtuvaa tarpeettoisuuden tunnettaan vastaan. Kiireen etiikka oikeuttaa eläkkeelle siirtymisen, suojelee eläkkeellä olevia ihmisiä ikääntymiseen liittyviltä ennakoasenteilta ja määrittää uudelleen eläkeläisroolia (Ekerdt 1986). Toisaalta osallistuminen sosiaaliseen toimintaan saatetaan nähdä jopa velvollisuutena, jolla halutaan varmistaa itsenäisen toimintakyvyn jatkuvuus ja välttää joutumasta nuorempien sukupolvien taakaksi (Haarni 2010, 128). Toisin sanoen osallistuminen ja osallisuus koetaan niin yksilöllisenä kuin yleisenä – ja niin oikeutena kuin velvollisuutena (Laes & Rautiainen 2018).

Eläkkeellä olemisen tapaan eivät vaikuta ainoastaan yksilölliset preferenssit tai lähtökohdat. Myös sosiokulttuurinen ympäristö sekä yhteiskunnalliset muutokset muokkaavat, laventavat tai kaventavat, yksilön koettuja mahdollisuuksia suunnitella ja toteuttaa eläkkeellä oloaan. Aiempaa korkeampi elintaso, koulutus, hyvinvointi ja terveys tuovat nykyään lisää vaihtoehtoja osallistuvan eläkeläisidentiteetin rakentamiseen (ks. mm. Haarni 2010). Pelkkä osallistuminen ei kuitenkaan riitä merkityksellisen, kokonaisvaltaista hyvinvointia lisäävän toimijuuden toteutumiseksi. Toimijuus syntyy omien kykyjen käyttämisestä ja kehittämisestä sekä itsensä ylittämisen tarpeen tyydyttymisestä (Jyrkämä 2008). Näin ollen toimijuutta voidaan tarkastella esimerkiksi siitä käsin, millaisia aitoja oppimisen mahdollisuuksia taiteen ja

kulttuurin palvelujärjestelmä tarjoaa kullekin ikäkohortille. Merkityksellisen elämän näkökulmasta toimijuuden määritelmän ei siis tule perustua vain osallistumisen asteelle, sillä osallistuminen voi ilmentyä tilastoissa myös passiivisena kuluttamisena ilman toimijuuden kokemusta.

Taideharrastusten hyödyiksi on perinteisesti nimetty itseilmaisun ja luovuuden lisääntyminen sekä uusien taitojen oppiminen, mutta niitä on vaikeampi mitata kuin vaikkapa kuntoliikunnasta saatavia hyötyjä. Onkin havaittu, että taloudellisen hyötykäytön näkökulmasta tarkasteltuna taiteen ja kulttuurin välinearvo korostuu ja inhimillinen merkitysarvo heikkenee (Lehtonen 2014, 24). Niinpä myös Suomessa on alettu tutkia ja korostaa taidetoiminnan erilaisia neurofysiologisia terveysvaikutuksia (esim. Särkämö ym. 2011; Hyyppä 2014), mikä on asettanut suomalaiset taidepalvelutoimijat uuteen tilanteeseen: taidetoiminnan vaikutuksia tulee osata perustella niin osallistujille kuin rahoittajille usin termein. Ilmiö seuraa kansainvälistä suuntausta, joka maksimoi taiteen instrumentalisoinnin tekemällä näkyväksi taitteiden hyödyt sairauksien ehkäisyssä ja terveyden edistämiseksi (Fancourt & Finn 2019).

Myös suomalaisten eläkeläisten hyvinvointia koskevassa raportoinnissa taide- ja kulttuuriaktiivisuus on jäänyt lähes kokonaan huomiotta (ks. esim. Tuominen 2008), kenties juuri siksi, että taiteiden parissa toteutettavaa kokemuksellista toimintaa ei mielletä sellaisenaan osaksi aktiivista ikääntymistä, ei ainakaan ilman mitattavissa olevia terveys- tai taloushyötyjä. Kulttuurin ja taiteiden kategoriaan kuuluvia eläkeläisten ajanvieton muotoja yhdistää näkökulmien kapea-alaisuus: ne ovat sukupuolittuneita ja nais- tai miestapaisia (ks. esim. Haarni 2010, 84; Kauppinen & Tanhuanpää 2014), ja toiminta on pääasiassa kyseiselle ikäryhmälle suunnattua.

Aikaisemmat tutkimukset kertovat myös siitä, ettei aktiivinen taidetoimijuus eläkesiirtymässä ole yksinomaan myönteinen ilmiö. Useiden aiempien tutkimusten mukaan aktiivinen

harrastaminen eläkesiirtymässä ennustaa aikaisempaa kokoaikaiseläkkeelle jäämistä (Salmi 2004, 114, 128; Onyx & Baker 2006, 81; Hakkanen & Perhoniemi 2008, 37; Karisalmi ym. 2008, 20; Pekka 2010, 132). Mitä mielekkäämpää työn ulkopuolinen toimijuus on, sitä herkemmin ihminen siirtyy pois työelämästä, jos siihen on mahdollisuus. Kiireen etiikkaa voi ylläpitää harrastusten avulla. Työurien pidentämisen näkökulmasta aktiivinen taidetoimijuus ei siten näyttäyty samalla tavalla positiivisessa valossa kuin hyvinvointikeskustelun näkökulmasta.

Elämän merkityksellisyys ja taide osana elämää -kysely

Toteutimme syys-lokakuussa 2019 ”Elämän merkityksellisyys ja taide osana elämää” -kyselytutkimuksen, jossa selvitettiin, miten vastikään eläkkeelle siirtyneet osallistuvat taiteisiin ja kulttuuriin. Asiaa tarkasteltiin etenkin elämän merkityksellisyyden ja koetun hyvinvoinnin näkökulmasta.

Kyselyssä etsittiin vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

- Miten eläkkeelle siirtyneet lähestyvät taiteisiin ja kulttuuriin osallistumista elämän merkityksellisyyden ja koetun hyvinvoinnin näkökulmasta?
- Mikä on taiteisiin ja kulttuuriin osallistumisen merkitys eläkkeelle siirryttäessä?
- Mitkä asiat tuottavat eriarvoisuutta taiteen ja kulttuurin palveluiden saavutettavuudessa?
- Millaisiksi eläkkeelle siirtyneet kokevat hyvinvointinsa tason sekä taiteen ja kulttuurin yhteydet hyvinvointiinsa?

Kysely toteutettiin yhdessä eläkevakuutusyhtiö Ilmarisen kanssa siten, että yhtiö lähetti sen kaikille vastikään eläkepäätöksen saaneille asiakkailleen. Kyselyyn vastasi yhteensä 510 henkilöä (vastausprosentti 35 %). Ilmarinen on Suomen suurimpia eläkevakuuttajia, jolla on yli puoli miljoonaa työeläkevakuutettua (TyEL-

vakuutettua) ja yli 70 000 yrittäjäeläkevakuutettua (YEL-vakuutettua). Eläkettä Ilmarinen maksaa lähes puolelle miljoonalle ihmiselle. Yhteensä yhtiö vastaa lähes 1,2 miljoonan henkilön eläketurvasta. Ilmarisen asiakkaiden kautta kyselyn voi näin sanoa tavoittaneen hyvin työ- ja yrittäjäeläkkeelle vuonna 2019 siirtyneet suomalaiset. Vaikka joukossa on monenikäisiä, tyypillisesti he ovat syntyneet vuosina 1954–1956. Kyselyn ulkopuolelle ovat jääneet muut kuin TyEL- ja YEL-vakuutetut eli työuransa kunnissa, valtiolla ja seurakunnissa tehneet sekä kansan- ja takuueläkkeen varassa olevat. Aivan erityisesti kyselyn tuloksia tulkittaessa on syytä huomata, että aineistosta puuttuvat suurelta osin kohortin taloudellisesti huonompiosaiset eli kansan- ja takuueläkkeen varassa olevat.

Tilastokeskuksen kokoamiin aineistoihin pohjautuvat aiemmat vapaa-aika- ja kulutus-tutkimukset (esim. Niemelä 2008; Pynnönen & Mitchell 2012; Kekäläinen ym. 2017) kertovat taiteeseen ja kulttuurin liittyvän ajankäytön ja kulutuksen kohorttisisäonnaisuuden muutoksesta. Kyselyn tuloksia tulkittaessa onkin muistettava, että nyt tarkasteltava kohortti eroaa vanhemmista kohorteista siten, että 1950-luvulla syntyneet paitsi hakeutuvat harastusten pariin ovat myös hankkineet työikäisenä itselleen harrastusvälineitä. Taustalla on oletettavasti muun muassa elintason nousuun ja kaupungistumiseen liittyvä harrastamisen siirtyminen kodin piiristä kaupallisille markkinoille.

Kyselyn vastaajista miehiä oli 49 prosenttia ja naisia 51 prosenttia, ja vastaajia oli eri puolilta Suomea sekä eri ammattiluokista (ks. taulukko 1). Kyselyyn vastattiin ja aineisto käsiteltiin anonymisti. Ilmarisen ilmoituksen mukaan vastaajat edustavat hyvin Ilmarisen asiakkaita. Meillä ei ole tutkijoina ollut pääsyä Ilmarisen asiakastietoihin, joten emme voineet tarkemmin analysoida vastaajajoukon edustavuutta.

Kyselyn analyysin jälkeen haastattelimme puhelimitse keväällä 2020 viittatoista (N=15) sellaista kyselyyn vastannutta henkilöä, jotka

käyttävät taiteen ja kulttuurin palveluita korkeintaan harvoin mutta olisivat kiinnostuneita aloittamaan uuden taide- tai kulttuuriharrastuksen. Pyysimme haasteltavia kertomaan tarkempia syitä taide- ja kulttuuriosallistumattomuudelleen. Haastattelut olivat kestoltaan 15–25 minuutin pituisia. Haastatteluaineiston analyysissä noudatimme *grounded theory* -menetelmän piirteitä. Pyrimme syventämään kyselyaineistolla saatua tietoa sekä käsitteellistämään ja havaitsemaan yhteyksiä eri aineistojen välillä. Tunnistimme haastatteluaineistosta avainelementit abstrahoimalla ja kontekstoimme ne uudelleen tutkimuksemme teoreettisen ymmärryksen kanssa.

Taide ja kulttuuri elämän merkityksellisyyden ja koetun hyvinvoinnin näkökulmasta

Kyselyssä vastaajia pyydettiin ensin kertomaan vapaamuotoisesti, millaiset asiat tuottavat heille merkityksellistä elämänsisältöä eläkkeellä. Pääasiallisiksi merkityksellisen elämänsisällön tuottajiksi mainittiin etenkin luonto, perhe ja ulkoilu. Vastauksiin sisältyi monenlaisia asioita seurakuntatoiminnasta talon kunnossapitoon. Taidetta ja kulttuuria ei juurikaan mainittu suoraan, lukuun ottamatta harvalukuisia viittauksia esimerkiksi ulkomaanmatkoilla museoissa käymisen kaltaisiin aktiviteetteihin. Merkityksellisyys liitettiin usein vapauteen, vaikkakaan ei tavallisesti aivan yhtä suoraan kuin seuraavassa vastauksessa:

[Merkityksellistä elämänsisältöä eläkkeellä tuottaa] *vapaus käyttää aikani miten haluan ja tehdä asioita omaan tahtiin.*

Tämän jälkeen vastaajia ohjattiin ajattelemaan taidetta ja kulttuuria. Heiltä kysyttiin, mikä heille on taiteissa ja kulttuurissa arvokasta ja merkityksellistä. Kysymyksenasettelussa vältettiin tietoisesti antamasta määrittelyä sille, mikä katsotaan taiteeksi ja kulttuuriksi. Vastauksista

Taulukko 1. Vastaajien sukupuoli, ikä, ammattiasema, kotitaloustyyppi, asuinpaikka ja eläkkeen suuruus.

	Vastaajien lukumäärä	% vastaajista
Sukupuoli		
Mies	251	49,2
Nainen	259	50,8
Ikä vastaamishetkellä		
Alle 63 vuotta	33	6,5
63–65 vuotta	362	71,0
Yli 65 vuotta	115	22,5
Ammattiasema eläkesiirtymän hetkellä		
Ylempi toimihenkilö	125	24,5
Alempi toimihenkilö	108	21,2
Yrittäjä	54	10,6
Työntekijä	165	32,4
Työtön	56	11,0
Tuntematon	2	0,4
Kotitalouden koko vastaamishetkellä		
Asuu yksin	125	24,5
Asuu kahden hengen kotitaloudessa	347	68,0
Asuu yli kahden hengen kotitaloudessa	35	6,9
Tuntematon	3	0,6
Kotipaikka vastaamishetkellä		
Kaupunkimainen kunta	381	74,7
Taajaan asuttu kunta	60	11,8
Maaseutumainen kunta	64	12,5
Tuntematon	5	1,0
Eläkkeen suuruus (brutto) vastaamishetkellä		
Alle 1000 €	50	9,8
1000–1599 €	151	29,6
1600–2199 €	151	29,6
2200 € tai enemmän	150	29,4
Tuntematon	8	1,6

kävi ilmi, että taide karkaa määrittelyjä ja se ymmärretään hyvin laajasti. Jotkut ajattelevat taiteista ja kulttuurista puhuessaan vaikkapa kitaran soittamista tai valokuvaamista, toiset taas ruisleivän valmistamista perheelle, nikkarointia tai kukkien istuttamista omaan puutarhaan. Näitä hyvin erilaisia asioita yhdistää tekeminen siinä mielekkään toiminnan (*doing*) merkityksessä, josta Erik Allardt (1989) on puhunut. Tämä näkyy hyvin seuraavassa vastauksessa:

[Merkityksellisiä ovat] *omin käsin tekeminen ja itse aikaansaadut tuotokset, oli se sitten uusi biisi, onnistunut lintupönttö, kuorosteman onnistuminen tjms.*

Edellä mainittu havainto on linjassa aiemman tutkimuksen tuottaman kuvan kanssa: tekemisen taso (*doing*) on tutkimuksen kohteena olevalle kohortille tärkeämpää kuin aiemmille sukupolville. Kyse on eläkeläisväestössä käynnissä olevasta vähittäisestä muutoksesta, jonka

osana jo vuosituhaten vaihteessa alettiin havaita etenkin nuorimpien vanhuuseläkeläisten ajankäytön aktivoituneen toiminnallisesti (Ylikännö 2008, 77).

Kysymys siitä, mikä taiteissa ja kulttuurissa on arvokasta ja merkityksellistä, kirvoitti myös runsaasti vastauksia, joissa kerrottiin, ettei taiteissa ja kulttuurissa ole itselle mitään arvokasta tai etteivät ne edes kuulu omaan elämään. Ero aktiivisen suhteen taiteisiin ja kulttuuriin omaksuneiden sekä taiteista ja kulttuurista tyystin irtisanoutuneiden välillä piirtyy kyselyn vastauksissa jyrkkänä. Sama ilmiö on havaittu useissa viimeaikaisissa eurooppalaisissa tutkimuksissa: väestö jakautuu selvästi kulttuurisesti aktiivisiin ja passiivisiin (esim. Bennett ym. 2009). Suomessa jakautuminen aktiivisiin ja passiivisiin ei ole kuitenkaan osoittautunut väestötasolla yhtä jyrkäksi kuin muualla Euroopassa (Purhonen ym. 2014).

Vastaajilta kysyttiin myös taide- ja kulttuuripalveluiden käytöstä sekä osallistumisesta taideharrastustoimintaan. Lisäksi kysyttiin, ovatko he kiinnostuneita aloittamaan uuden taideharrastuksen tämänhetkisessä elämäntilanteessaan eli siirtyessään eläkkeelle. Niillä, jotka olivat tästä kiinnostuneita, oli mahdollisuus kertoa tarkemmin, mikä harrastus voisi tulla kyseeseen. Lomakkeessa oli listattu erilaisia harrastuksia, ja lisäksi avovastauksessa oli mahdollista ilmoittaa jokin muu harrastus. Useampi kuin joka viides eläkesiirtymässä olleista vastaajista halusi aloittaa uutena taide- tai kulttuuriharrastuksena jotakin käsitöihin, tanssiin tai valokuvaukseen liittyvää. Tilastokeskuksen vapaa-aikatutkimusten mukaan etenkin kädentaitoihin liittyvät harrastukset ovat olleet läpi elämän tärkeitä tälle kohortille, kun sen sijaan esimerkiksi eri instrumenttien soittaminen on heillä tasaisesti vähentynyt läpi elämänsä ajan (Suomen virallinen tilasto 2020). Kyselyn tulokset ovat tältä osin linjassa aiempien vapaa-aikatutkimusten tulosten kanssa.

Tyypillisesti ne, jotka halusivat aloittaa uuden taide- tai kulttuuriharrastuksen, ilmoittivat lukuisia erilaisia harrastuksia. Erityyppisiä har-

rastuksia ilmoitettiin laajalti ja erilaisin yhdistelmin. Asuinpaikalla, iällä, sukupuolella, eläkkeen suuruudella tai ammattiasemalla ei ollut tilastollisesti merkitsevää yhteyttä toivotun harrastuksen muotoon. Se, haluaako eläkkeelle jäämässä oleva harrastaa vaikkapa soittamista, valokuvausta tai käsitöitä, määräytyy siten sellaisten muiden elämänsä aikana muodostuneiden tekijöiden kautta, joita ei voi tavoittaa tämän tyyppisellä kyselytutkimuksella. Ne vastaajat, jotka kertoivat, ettei taiteissa ja kulttuurissa ole heille itselleen mitään arvokasta tai etteivät ne kuulu omaan elämään, eivät yleensä myöskään halunneet aloittaa mitään taideharrastusta.

Vastaajien koettua hyvinvointia, terveyttä ja toimintakykyä selvitettiin useilla kysymyksillä. Niistä muodostetun summamuuttujan perusteella vastaajat kokivat hyvinvointinsa, terveytensä ja toimintakykynsä keskimäärin korkeaksi, vaikka monien elämässä oli jokin yksittäinen terveyttä ja toimintakykyä alentava tekijä. Myös arviota taiteiden ja kulttuurin vaikutuksesta omaan hyvinvointiin kysyttiin. Kokeumuksella taiteiden ja kulttuurin merkityksestä omalle hyvinvoinnille ei ollut tilastollisesti merkitsevää yhteyttä siihen, millaiseksi vastaaja koki oman hyvinvointinsa tai sen jonkin yksittäisen osa-alueen. Se, millaiseksi henkilö koki taiteiden ja kulttuurin merkityksen omalle hyvinvoinnilleen, vaikutti kuitenkin hänen taidetoimijuutensa asteeseen. Käsittelemme tätä seuraavaksi tarkemmin, kun siirrymme analysoimaan kyselyn piirtämää kuvaa suomalaisten taidetoimijuusprofileista eläkesiirtymässä.

Taidetoimijuusprofiilit eläkesiirtymässä

Kyselyyn vastanneet eläkkeelle siirtyvät voidaan jakaa kahteen ryhmään sen mukaan, kuinka säännöllisesti he kertoivat osallistuvansa taide- ja kulttuuritoimintaan. Henkilöitä, jotka eivät osallistu lainkaan tai osallistuvat korkeintaan harvoin, voidaan kutsua taidepassiiviksi. Heitä on noin puolet (48 %) vastaa-

jiista. Säännöllisesti taide- ja kulttuuritoimintaan osallistuvia henkilöitä voidaan puolestaan kutsua taideaktiiveiksi, ja heitäkin on karkeasti puolet (52 %) vastaajista. Myös Dufva (2012, 103) havaitsi tutkimuksessaan, että noin joka toinen eläkesiirtymässä ollut (hieman oman tutkimuksemme vastaajia vanhempi eli vuosi-ina 1945–1950 syntynyt) henkilö oli aktiivinen kirjallisuuden, elokuvien, teatterin tai konserttimusiikin harrastaja.

Kulttuuritilastot kertovat, että kulttuuri-osallistuminen laajasti ymmärrettyä on Suomessa Euroopan korkeinta tasoa, sillä vähintään kerran vuodessa jonkinlaisia kulttuuripalveluita käyttää 84 prosenttia yli 16-vuotiaista suomalaisista. Mutta kun tarkastellaan säännöllistä kulttuuriosallistumista, suomalaisten aktiivisuus nousee vain hieman eurooppalaisen keskitason yläpuolelle. (Eurostat.) Myös oman kyselytutkimuksemme mukaan suomalaiset taidepassiivit ovat vain harvoin sellaisia, etteivät he osallistu lainkaan minkäänlaiseen kulttuuritoimintaan. He saattavat hyvin käydä

kerran vuodessa vaikkapa teatterissa, museossa tai konsertissa. Passiivisuudessa ei ole siten kysymys täydestä osallistumattomuudesta.

Kyselyyn vastanneet voidaan jakaa kahteen ryhmään myös sen mukaan, haluavatko he eläkesiirtymässä aloittaa taide- tai kulttuuriharrastuksen. Yli puolet (63 %) ei etsi uutta harrastusta. Yli kolmannes (37 %) puolestaan on kiinnostunut uudesta harrastuksesta. Heistä osalla ei ennestään ole mitään taide- tai kulttuuriharrastusta, osa haluaa aloittaa jonkin uuden harrastuksen entisen tai entisten lisäksi.

Näin kyselyyn vastanneet jakautuvat neljään taidetoimijuusprofiiliin: 1) täysin taidepassiivit (ei taide- ja kulttuuriharrastusta eikä etsi sellaista), 2) ensimmäistä taideharrastustaan etsivät taidepassiivit (ei taide- ja kulttuuriharrastusta mutta etsii sellaista), 3) tyytyväiset taideaktiivit (on taide- ja kulttuuriharrastuksia eikä etsi uusia) sekä 4) uutta taideharrastusta etsivät taideaktiivit (on taide- ja kulttuuriharrastuksia ja etsii uusia). Profilit on tiivistetty taulukkoon 2.

Taulukko 2. Taidetoimijuusprofiilit ja kyselyaineiston vastaajien jakautuminen niihin.

<p>Täysin taidepassiivit (37 %)</p> <p>Osallistuvat korkeintaan harvoin taide- ja kulttuuritoimintaan eivätkä halua aloittaa taideharrastusta.</p> <p>Ryhmään kuulumista selittää aineistossa kokemus siitä, että taiteella on selvästi keskimääräistä vähäisempi merkitys hyvinvoinnille.</p>	<p>Tyytyväiset taideaktiivit (26 %)</p> <p>Osallistuvat usein taide- ja kulttuuritoimintaan mutta eivät halua aloittaa uutta taideharrastusta.</p> <p>Ryhmään kuulumista selittää aineistossa kokemus siitä, että taiteella on keskimääräistä suurempi merkitys hyvinvoinnille, sekä asuminen kahden hengen tai sitä suuremmassa taloudessa.</p>
<p>Ensimmäistä taideharrastusta etsivät taidepassiivit (11 %)</p> <p>Osallistuvat korkeintaan harvoin taide- ja kulttuuritoimintaan mutta haluaisivat aloittaa eläkesiirtymässä taideharrastuksen.</p> <p>Ryhmään kuulumista selittää kokemus siitä, että taiteella on hieman keskimääräistä vähäisempi merkitys hyvinvoinnille.</p>	<p>Uutta taideharrastusta etsivät taideaktiivit (26 %)</p> <p>Osallistuvat usein taide- ja kulttuuritoimintaan ja haluaisivat myös aloittaa uuden taideharrastuksen.</p> <p>Ryhmään kuulumista selittää aineistossa kokemus siitä, että taiteella on keskimääräinen tai keskimääräistä suurempi merkitys hyvinvoinnille.</p>

Tutkimme, mikä selittää vastaajien jakautumista todettuihin taidetoimijuryhmiin. Osoitautui, että vastaajan ikä, asuinpaikka, sukupuoli, eläkkeen koko, työmarkkina-asema eläkkeelle jäädessä tai koettu hyvinvointi eivät selitä tilastollisesti merkitsevästi taidetoimijuuden muotoa. Vain taiteen koetulla merkityksellä hyvinvoinnille oli selvä tilastollisesti merkitsevä yhteys taidetoimijuusprofileihin. Täysin taidepassiivit kokivat taiteen merkityksen hyvinvoinnilleen selvästi keskimääräistä vähäisemmäksi ja ensimmäistä harrastusta etsivät taidepassiivit hieman keskimääräistä vähäisemmäksi. Uutta harrastusta etsivät taideaktiivit kokivat taiteen merkityksen hyvinvoinnilleen joko keskimääräiseksi tai keskimääräistä suuremmaksi. Tyytyväisten taideaktiivien ryhmässä taiteen merkitys omalle hyvinvoinnille koettiin keskimääräistä suuremmaksi. Tulos ei ole yllättävä. Kun henkilöllä on aktiivinen taidesuhde, hän näkee tuon suhteen itselleen ja hyvinvoinnilleen merkityksellisenä. Tyytyväisten taideaktiivien joukkoon kuului muita ryhmiä enemmän kahden hengen tai sitä suuremmassa taloudessa eläviä.

Miksi taideharrastusta ei aloiteta?

Kyselyaineiston tulokset

Kyselyssä tiedustelimme, miksi vastaajat eivät osallistu taideharrastuksiin ja mikä esti heitä osallistumasta. Erityisesti selvitimme, miksi taideharrastusta eläkesiirtymässä etsivät (ensimmäistä taideharrastusta etsivät taidepassiivit ja uutta taideharrastusta etsivät taideaktiivit) eivät ole aloittaneet haluamaansa taideharrastusta. Vastaajat saattoivat ilmoittaa useita mahdollisia syitä, jotka niputimme analyysivaiheessa faktorianalyysiä käyttäen rakennettuihin kategorioihin: kiire, voimavarojen puute, harrastusmahdollisuuksien puute ja muut syyt. Kiireeksi nimetylle faktorille latautuivat kiire, väsymys ja alhainen motivaatio aloittaa uusi harrastus. Voimavarojen puutteeksi nimetylle faktorille latautuivat sairaus, vähävarai-

suus, omaishoitajuus ja kulkuyhteyksien puute. Harrastusmahdollisuuksien puutteeksi nimetylle faktorille latautui se, ettei paikkakunnalla ollut sopivia harrastusmahdollisuuksia, sekä se, ettei vastaaja ollut saanut paikkaa haluamallaan kurssilta. Muiden syiden faktorille latautuivat opetuksen heikko laatu, puolison tai lähipiirin kielteinen suhtautuminen taideharrastukseen ja muut syyt.

Taideaktiiveista kiireeseen vetosi 45 prosenttia ja taidepassiiveista 35 prosenttia. Tiivistäen aineistomme perusteella vaikuttaa siltä, että eläkkeelle jäädessään hyvinvointinsa vähintään keskimääräiseksi kokevat ja taiteen merkityksen hyvinvoinnilleen keskimääräistä suuremmaksi kokevat henkilöt eivät aloita uutta taideharrastusta, koska se ei sovi heidän väsyttäväksikin koettuun kiireeseen elämäänsä. Kiireen etiikkaa, johon kuuluu ennen muuta omasta hyvinvoinnista huolehtiminen ja yleinen aktiivisuus, ylläpidetään uudellaikäntymisen mallilla, jolla halutaan erottaa uutta edellisistä hiljaisesti ikääntyvistä sukupolvista.

Voimavarojen puutteeseen (kuten esimerkiksi heikkoon terveydentilaan tai taloudelliseen huono-osaisuuteen) vetosi 27 prosenttia taideaktiiveista ja 35 prosenttia taidepassiiveista. Aineistomme perusteella vaikuttaa siltä, että hyvinvointinsa huonoksi kokevilla ei ole henkisiä, taloudellisia tai fyysisiä voimavaroja aloittaa taideharrastusta. Heistä monet ovat olleet eläkkeelle jäädessään työttöminä, joskin aineistossa työttömyys selittää voimavarojen puutetta vain ensimmäistä taideharrastusta etsivien passiivien joukossa ja tällöinkin vain tilastollisesti melkein merkitsevästi.

Harrastusmahdollisuuksien puutteeseen liittyviin syihin vetosi 10 prosenttia taideaktiiveista ja 13 prosenttia taidepassiiveista. Taulukossa 3 on kuvattu tarkemmin niitä tekijöitä, jotka selittävät tilastollisesti merkitsevästi syitä sille, että taideharrastusta eläkesiirtymässä etsivät eivät aloita harrastusta. Taulukossa ei ole eroteltu toisistaan uutta taideharrastusta etsiviä taideaktiiveja ja ensimmäistä taideharrastusta etsiviä taidepassiiveja.

Taulukko 3. Vakioidut logistiset regressiomallit: taideharrastuksen aloittamatta jättämisen syitä selittävät tekijät; vetosuhteet (odds ratio) ja niiden tilastollinen merkitsevyys.¹

	Kiire	Voimavarojen puute	Harrastamisen mahdollisuuksien puute
Kotitalouden koko			
1 henkilö	ref.	ref.	ref.
2 henkilöä	-	-	10,8 *
yli 2 henkilöä	-	-	10,7 *
Taiteen koettu merkitys hyvinvoinnille			
alle keskimääräisen	ref.	ref.	ref.
keskimääräinen	-	-	-
yli keskimääräisen	3,6 *	-	-
Koettu hyvinvointi			
alle keskimääräisen	ref.	6,4 ***	-
keskimääräinen	2,7 *	-	-
yli keskimääräisen	4,3 **	ref.	-
Nagelkerke R²	22,8 %	34,8 %	31,6 %

¹Kaikissa regressiomalleissa on vakioitu ikä, ammattiasema, asuinpaikka ja eläkkeen suuruus. Taulukkoon on merkitty vetosuhteiden (odds ratio) arvot, jotka ovat tilastollisesti merkitseviä ($p < 0,05$). Jos vetosuhte ei ole tilastollisesti merkitsevä, sitä ei ole merkitty taulukkoon. Tilastolliset merkitsevyydet on merkitty tähdillä (* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$). Referenssiluokka on merkitty lyhenteellä ref.

Haastatteluaineiston tulokset

Osa ensimmäistä taideharrastustaan etsivistä taidepassiiveista kertoi puhelinhaastatteluissa tarkemmin osallistumattomuutensa syistä. Syyt liittyivät enimmäkseen yksilöllisiin tekijöihin, kuten sysäyksen, rohkeuden tai innostuksen puutteeseen. Yleiset saavutettavuuden parantamistoimenpiteet eivät siis näytä koskevan tätä joukkoa:

Ei oikeastaan puutu muuta kuin oma innostus lähteä. (H8)

Jotkut haastateltavat mainitsivat karttavansa eläkeläisille suunnattua toimintaa, mikä ker-
too halusta välttää ikäkategorisointia:

*En halua kuitenkaan jämähtää sellisiin ty-
siin eläkeläisnäytelmiin... (H6)*

*Mieluummin niin, että siellä ois eri-ikäisiä
ihmisiä. (H14)*

Eläkeläistoiminnan karttaminen heijastaa eläköitymistraumaa: ihminen kokee ristiriitaa identiteettinsä ja eläkeläisille osoitetun yhteiskunnallisen roolin välillä. Haastatteluissa monet kyselyaineistossa taidepassiiveiksi määritellyt osoittautuivatkin lopulta taideaktiiveiksi: osallisuuden muodot eivät vain istuneet siihen muottiin, jota yhteiskunta tarjoaa eläkeläisille kulttuuriaktiiveille. Haastateltavat olivat vastanneet kyselyyn peilaten itseään oletettuun normaaliin taidetoimijuuteen, mutta kun he haastattelussa saivat mahdollisuuden avata suhdettaan taiteeseen ja kulttuuriin, kävi ilmi,

että he kokivat niiden tukevan vahvasti elämän merkityksellisyyttä. Passiiveilla oli syvää, piilevää taidetoimijutta:

Taide avartuu aina hetkittäin, maisemat ja kaikki... sielulle. (H15)

Enemmänkin se taiteen merkitys on siinä, että ihmisellä on paradigma tai pakkomielle siitä, että sen on pakko tehdä jotain. (H3)

Haastateltavat mukauttivat taidetoimijuuden tapojaan suhteessa taidepalveluiden tarjontaan sekä ikäluokalleen, sukupuolelleen ja asuinpaikalleen liittyviin odotuksiin. Samoin kuin kyselyssä myös haastattelussa kävi ilmi, että taide karkaa määrittelyjä ja taiteisiin osallistumista on vaikea määritellä:

Jos elokuvissa käynti lasketaan... Mutta mä en oikein nyt muista, että mä oisin mitään sen suurempaa taideharrastusta miettinyt, ihan tämmöstä normaalia taiteen kuluttamista. (H6)

Jotkut haastateltavat kokivat, että liikunta korvaa taiteen ja kulttuurin tehokkaampana hyvinvoinnin lähteenä:

Se liikunta vie siit vapaa-ajasta melkein aina voiton. (H5)

Havainnot ovat samansuuntaiset kuin Riie Heikkilän (2016) tutkimuksessa, joka koski kulttuuripalveluita vähän kuluttavia. Sekä omien tutkimustulostemme että Heikkilän havaintojen perusteella vaikuttaa siltä, että yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa usein ilmaistava tarkemmin erittelemätön yleinen huoli vähenevästä kulttuuri-osallistumisesta on huonosti asemoitu, sillä se ei tavoita taide- ja kulttuuritoimijuuden määrittelyjä pakenevaa luonnetta. Tekemiseen ja kuluttamiseen jatkuvasta taidesuhteesta puhutaan eri tavoin, eikä tämä puhe useinkaan tavoita taidesuhtetta kokonaisvaltaisesti. Taidesuhte voi koostua

esimerkiksi itse tehdyn taiteen kuluttamisesta, jolloin ”tekijä-kuluttaja”-dikotomia mitätöityy. Myös haastateltava (H6) puhuu edellä ”normaalista taiteen kuluttamisesta”, vaikka hän ei muuten tehnyt selkeää eroa taiteen tekemisen ja kuluttamisen välillä. Taidesuhteen kokonaisvaltaisuuteen tarkemmin pureutuminen edellyttäisi muuhunkin kuin puhuntaan perustuvaa lähestymistapaa, kuten havainnointia, sekä taidemuotojen erityispiirteiden huomiointia.

Pohdinta

Olemme edellä tarkastelleet kyselytutkimuksen pohjalta 1950-luvulla syntyneiden suomalaisten osallistumista taiteisiin ja kulttuuriin eläkesiirtymässä. Tunnistimme aineistosta neljä taidetoimijuuden kategoriaa, jotka määrittyvät osallistumisen asteen ja laajuuden perusteella. Olemme pyrkineet tunnistamaan taidetoimijuuden yhteyksiä yksilöiden koettuun hyvinvointiin ja merkitykselliseen elämään sekä havaitsemaan niitä tekijöitä, jotka mahdollisesti edistävät tai estävät eläkesiirtymässä olevien ihmisten osallisuutta taiteiden ja kulttuurin hyvinvointia tukeviin mahdollisuuksiin.

Toimijuuden tarkastelussa nousi esiin kysymys siitä, mistä passiivinen suhde taide- ja kulttuuritoimintaan johtuu: onko taidepalveluista erkaantuminen tapahtunut ihmisen itsemääräämisen tuloksena vai koska hän on tahdomattaan jäänyt kulttuuristen oikeuksien toteuttamisen ulkopuolelle? Mikäli lähdemme olettamuksesta, että taide ja kulttuuri luovat hyvinvointia kaikille, voimme nähdä taidetoimijuudeltaan täysin taidepassiivin syrjäytyjänä, jonka osallistumisen mahdollisuuksia on rajoitettu yhteiskunnan toimesta tai yhteiskunnan toimimattomuuden takia – riippuen siitä, mistä näkökulmasta asiaa tarkastelemme. Jos kuitenkin suhtaudumme kriittisesti taiteiden ja kulttuurin universaaleihin ja oletettuihin hyvinvointivaikutuksiin, voimme nähdä täysin taidepassiivin radikaalina toimijana. Hän ei kiinnitä elämäntapaansa kulttuuriin oikeuk-

siinsa eikä hyväksy hyvinvointipuheeseen kiinnittyvää normalisointikertomusta eli hänelle yhteiskuntapoliittisesti asetettua suhdetta kulttuurisia oikeuksia toteuttamaan pyrkivään elämään (Rautiainen & Koivisto 2018). Hän ei luovu valitsemastaan elämäntavasta eikä alistu kulttuurihyvinvointityöllä autettavaksi; näin hän tekee omista hyvää elämää koskevista näkemyksistään kiinni pitäen kulttuurihyvinvoinnin edistämiseen pyrkivät ammattiauttajat voimattomiksi.

Kyse on liberaalin itsemääräämisoikeuskäsityksen ja hyvinvointivaltiollisten kulttuuristen oikeuksien turvaamisen välisestä jännitteestä (Rautiainen & Koivisto 2018). Kulttuuristen oikeuksien haltijana ihmisellä on myös velvollisuus toimia niihin kirjoitetun käsikirjoituksen mukaisesti. Tämä näkyy erityisesti, kun oikeuksien haltija ei syystä tai toisesta toimi oikeuksiensa viittoittamalla tavalla – hän ei esimerkiksi kehitä itseään kulttuurin avulla. Toimintavelvollisuuksien rikkominen voi laukaista oikeudellisyhteiskunnalliset normalisointimekanismit (kuntoutuksen, aktiivoinnin, koulutuksen) etenkin silloin, kun henkilö on julkisten palveluiden, kuten esimerkiksi palveluasumisen, piirissä. Hänen kulttuuriset oikeutensa voivat kääntyä esimerkiksi velvollisuudeksi osallistua asumispalveluyksikön kulttuurihyvinvointityöhön riippumatta siitä, miten hän itse suhtautuu kulttuurihyvinvointiin.

Passiivisen suhteen taiteisiin ja kulttuuriin ottava muistuttaa meitä siitä, että itsemääräävän ihmisen ideaali asettaa yhteiskunnan perustavanlaatuisen haasteen eteen. Se muistuttaa klassista uskonnollista ongelmaa: miksi hyvä Jumala sallii pahojen asioiden tapahtuvan? Tähän klassinen vastaus on, että Jumala voisi poistaa maailmasta pahan, jos hän poistaisi ihmisiltä vapaan tahdon. Ihmiset ohjelmoitaisiin hyviksi. Voidaan ajatella, että vastaava mekanismi pätee itsemääräämisoikeuteen. Kun yksilön itsemäärääminen nostetaan keskeiseksi periaatteeksi, hyväksytään, että ihminen voi tehdä valintoja, joiden sisältö ei ole vallitsevan yhteiskuntapoliittisen ihanteen mukainen. Kun itse-

määräämisoikeutta rajoitetaan ohjelmoimalla ihminen elämään sellaista elämää, jonka ajatellaan olevan hänelle ja yhteiskunnalle hyväksyvä, muotoillaan puolestaan maailmaa sellaiseksi, jota ainakin vallassa olevat pitävät hyvänä.

Tasapainoilu näiden keskenään ristiriitaisen lähestymistapojen välillä ei ole yksinkertaista: kyse on perustavanlaatuisesta dilemmasista. Dilemman ytimessä oleva yksilön ja yhteisön välisen edun jännite onkin toistuva teema taiteessa ja kulttuurissa. Niinpä ei esimerkiksi ole helppoa arvioida, kuvaako Aldous Huxleyn romaani *Uusi uljas maailma* yhteiskuntaa, jossa itsemääräämisoikeutta on rajattu oikein. Yhtä vaikeaa on arvioida, onko Stanley Kubrickin *Kellopeleppäsiini*-elokuvan päähenkilön käytös kauhistuttavampaa silloin, kun hän käyttää itsemääräämisoikeuttaan, vai silloin, kun häneltä on viety kyky omiin valintoihin.

Näennäinen kulttuuriolosallistuminen liittyy oman valinnan kyvyn menettämiseen. Ihminen kyllä osallistuu taide- ja kulttuuritoimintaan, kuten teatteri- tai oopperanäytöksiin, mutta hän ei ole varsinaisesti sisällöllisesti kiinnostunut taiteista ja kulttuurista. Hän voi taidemuksessa kävellä näyttelyn läpi kiinnittämättä huomiota teoksiin ja sen jälkeen siirtyä kahvilaan keskustelemaan jostakin aivan muusta kuin taiteesta. Tilastojen näkökulmasta hän on tällöin kuluttanut kulttuuria. Näennäistä kulttuuriolosallistumista voidaan nimittää symbolikuluttamiseksi tai statuskäyttäjyymiseksi (Joutsenvirta & Salonen 2020, 82), jolla ei sinänsä ole välitöntä yhteyttä taidetoimijuuteen. Symbolikuluttamisen valinta voi kuitenkin yhdistyä toimijuuteen esimerkiksi siten, että puhtaasti sosiaalisesta paineesta tapahtunut osallistuminen taide- ja kulttuuritoimintaan, kuten esimerkiksi puolison seurana kulttuuri-tilaisuuksissa käyminen, voi kasvattaa kulttuurista pääomaa, joka edesauttaa oman aktiivisen taidetoimijuuden syntymistä myöhemmin. Voidaan siis ajatella, että aito osallistumattomuus joko on tai ei ole ongelma, riippuen sen syistä sekä siitä, millaisia vaikutuksia näennäisellä kulttuuriolosallistumisella on myöhempäin

toimijuuteen. Mahdollisuuksia taide- ja kulttuuriosallistumiseen tulisikin tarjota markkinakysynnästä riippumatta ja sen sijaan kiinnittää huomiota niiden ohjausvaikutukseen eli siihen, miten palveluiden rakenteet, yhteiskunnalliset lainalaisuudet ja sosiaaliset odotukset ohjaavat ihmisten osallistumista.

Keskeinen selittävä tekijä sille, että taide koettiin merkitykselliseksi omalle hyvinvoinnille, näytti kyselyaineistomme perusteella olevan osallistuminen. Toisille, erityisesti uutta taideharrastusta etsiville taidepassiiveille, merkityksellisyys muodostui allardtlaisittain yhteisyyssuhteiden (*loving*) ja itseilmaisun (*being*) kautta ilman näennäistä osallistumiskäyttämistä. Voiko taideharrastuksella olla poissulkeva vaikutus, jos siitä yhteiskunnallisesti piirretty kuva korostaa aktiivista osallistumista sisäisen ja yksityisesti merkityksellisen taidesuhteen sijaan? Taiteen hyvinvointivaikutuksia korostamalla pyritään lisäämään taiteen kiinnostavuutta ikääntymiseen liittyvien ongelmien ratkaisussa. Nyt raportoimamme kyselytutkimus antaa kuitenkin viitteitä siitä, että taide toimii hyvinvointia edistävänä ”täsmäläkkeenä” vain, jos yksilö jo entuudestaan ja aiempien elämäkokemustensa perusteella kokee taiteen merkitykselliseksi omalle hyvinvoinnilleen. Merkityksellisyyden kokemusta tulisi näin ollen tukea ja kasvattaa läpi elämän – toisin sanoen elinikäisen oppimisen periaatteella toteutettu hyvä ja laadukas taidekasvatus sekä kaikille ikäkohorteille saavutettavat taidepalvelut varmistavat taiteen ja kulttuurin mahdollisuudet hyvinvoinnin ylläpitäjänä myös eläkesiirtymässä.

Kaiken kaikkiaan tutkimuksemme perusteella vaikuttaa siltä, että taiteen ja kulttuurin palvelujärjestelmä palvelee moitteettomasti niitä, jotka ovat jo valmiiksi aktiivisia eläkkeelle jäädessään. Onko siis tärkeämpää mahdollistaa osallisuuden kokemus kaikille taiteiden merkityksellisyyttä inhimillisenä arvona (ks. Lehtonen 2014) vahvistamalla *vai* optimoida taiteen ja kulttuurin tarjonta yhteiskunnassa oletetun toimijuuden mukaisesti? Optimoinnilla tarkoitamme sitä, että niitä, joita uhkaa

ennen eläkkeelle jäämistä tapahtuva syrjäytyminen esimerkiksi sairauden tai työttömyyden seurauksena, pitäisi aktiivisesti houkutellessa taiteiden ja kulttuurin harrastamiseen. Vastaavasti niille, joilla työelämä voisi jatkaa minimieläkeiän jälkeen, ei pitäisi tarjota ainakaan lisää taide- ja kulttuuriosallistumisen mahdollisuuksia, jotta taataan heidän pysymisensä työssä nykyistä pidempään – näin siis, mikäli hyväksyimme selvän tutkimusnäytön siitä, että aktiivisesti harrastavat ihmiset jäävät eläkkeelle aiemmin (ks. esim. Dufva 2012).

Jos kuitenkin tarkastellaan suomalaista taidepolitiikkaa sosiaalisten ja sivistyksellisten perus- ja ihmisoikeuksien yhdenvertaisen toteutumisen näkökulmasta, tutkimuksemme osoittaa, että *tottumus* on merkittävin eriarvoistava mekanismi ikääntyvän väestön ja taiteen ja kulttuurin palvelujen kohtaannossa. Koska sosioekonomiset erot eivät selitä palvelujen saavutettavuutta, tärkeäksi yhteiskuntapoliittiseksi kysymykseksi nousee se, miten saadaan kaikki taiteiden ja kulttuurin pariin. Mikäli taiteen ja kulttuurin potentiaalia halutaan hyödyntää tulevien eläkeläiskohorttien hyvinvoinnin kokemuksen kohentamiseen, olisi selvitettävä, miten päästään eroon taidetoimijuutta määrittävästä polkuriippuvuudesta. Tutkimuksemme tulokset antavat viitteitä siitä, että työttöminä vanhuuseläkkeelle siirtyvillä on omasta toimintakyvystään ja ajankäytöstään riippumattomia vaikeuksia löytää uusia taideharrastuksia. Tämän vuoksi huono-osaisimpien taidetoimijuutta eläkesiirtymässä olisi tarkasteltava laajemmin ottaen tarkasteluun mukaan myös kansaneläkkeen ja takuueläkkeen saajat, jotka eivät olleet mukana nyt raportoidun kyselymme aineistossa.

Oman tutkimuksemme sekä aiempien tutkimusten tulosten perusteella ehdotamme seuraavia toimenpiteitä taidetoimijuuden vahvistamiseksi eläkesiirtymässä:

- Ihmisten kykyä ja mahdollisuuksia haakeutua taide- ja kulttuuriharrastuksen pariin riippumatta heidän työmarkkinastatuksestaan on vahvistettava.

- Yli 50-vuotiaiden työttömien osallistumisen mahdollisuuksia on lisättävä taideharrastamisen keinoin; näin voidaan lisätä taide- ja kulttuurihyvinvoinnin toteutumista tulevan vanhusväestön keskuudessa.
- Elinikäinen, jatkuva ja laadukas taidekasvatus on taattava kaikille, jotta voidaan varmistaa tulevien eläkeläiskohorttien hyvinvoinnin ylläpitäminen taide- ja kulttuuripalveluiden ja -osaamisen avulla.
- Taiteen ja kulttuurin ulkopuolelle eriyttäjäjäneisiin on kohdistettava erityisiä toimia, jotta heidät saadaan heidän itsensä merkitykselliseksi kokemansa taiteen ja kulttuurin pariin.

Mikäli yhteiskuntapoliittisena tavoitteena on jokaisen kansalaisen hyvinvointi, on kysyttävä, kasautuuko kulttuurihyvinvointi nyt niille, jotka kokevat taiteen ja kulttuurin merkitykselliseksi hyvinvoinnilleen. Jos näin on, millä keinoin puramme tämän kasautumisen? Jatkotutkimuksissa on syytä kiinnittää huomiota taide- ja kulttuuripalveluiden määrän kasvattamisen lisäksi – tai jopa sen sijaan – niiden laatuun sekä siihen, voiko näillä palveluilla olla myös poissulkeva tai etäännyttävä vaikutus. Miksi niin moni ei lapsuuden jälkeen jatka taideharrastustaan tai aloita taideharrastusta myöhemmin elämässään, vaikka mahdollisuuksia siihen olisi tarjolla? Miten voidaan vahvistaa taiteen ja kulttuurin merkityksellisyttä myös niille, jotka kokevat, ettei taiteella ja kulttuurilla ole vaikutusta heidän elämänlaatuunsa? Entä mikä merkitys ikääntyvälle ihmiselle voi olla sellaisella taiteella, joka ei kiinnity helposti omaksuttavaan esteettiseen elämykseen ja omaan tekemiseen? Eräs kiinnostava ja yllättävä havainto aineistossamme oli, että kukaan vastaajista ei tuonut esiin, että taiteella olisi hänelle merkitystä yhteiskunnallisen ulottuvuutensa tai kyseenalaistavuutensa kautta. Myös vaikean ja muita kuin niin sanottuja välittömiä hyvinvointivaikutuksia tuottavan tai-

teen pitäisi kuitenkin lähtökohtaisesti kuulua kaikille. Tällaisen taiteen ja taiteen hyvinvointivaikutusten suhteesta avautuu kysymyksiä, joihin aineistomme pohjalta ei voi vastata.

Väestön ikääntymiseen liittyvä demografinen muutos pakottaa taidekasvatuksen ja taide- ja kulttuuripalveluiden tuottajia miettimään uudelleen tehtävänsä sekä sitä, mitä heidän tarjoamansa sisällöt ovat ja kenelle ne on suunnattu. Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen neuvoston ArtsEqual-hankkeen, jonka osana raportoimamme tutkimus on tehty, yhtenä tavoitteena on ollut auttaa tarkastelemaan kriittisesti eri ihmisryhmille ja kohorteille suunnattuja taide- ja kulttuuripalveluita yhteiskunnan tarpeiden näkökulmasta. Läpi elämän jatkuvan taidetoimijuuden lujittaminen edistää kestäväää, oikeudenmukaista ja luovaa yhteiskuntaa nyt ja tulevaisuudessa.

Kiitokset

Tutkimus on toteutettu osana Suomen Akatemian Strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamaa ArtsEqual-tutkimushanketta (projektinnumero 314223/2017) sekä Suomen Akatemian rahoittamaa post doc -hanketta The Transformative Politics of Music Education in an Aging Society.

Kiitämme eläkevakuutusyhtiö Ilmarista yhteistyöstä kyselytutkimuksen toteuttamisessa.

Yhteydenotto:

Tuulikki Laes, MuT, tutkijatohtori
Taideyliopisto
tuulikki.laes@uniarts.fi

Kirjallisuus

- Allardt E. Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Ensimmäisen painoksen muuttumaton lisäpainos. Helsinki: WSOY, 1976.
- Allardt E. An updated indicator system: having, loving, being. Työselostuksia 48, Helsingin yliopiston sosiologian laitos, 1989.

- Antonovsky A. *Unraveling the mystery of health: how people manage stress and stay well*. San Francisco: Jossey-Bass, 1987.
- Archer M. *Being human: the problem of agency*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Bennett T, Savage M, Bortolaia Silva E, Warde A, Gayo-Cal M, Wright D. *Culture, class, distinction*. London: Routledge, 2009.
- Boudiny K. 'Active ageing': from empty rhetoric to effective policy tool. *Ageing Soc* 2013; 33(6):1077–98.
<https://doi.org/10.1017/S0144686X1200030X>
- Dufva H. *Eläkkeelle siirtymisen kynnyksellä: eläkkeellesiirtymisilmion monitasoinen tarkastelu*. Itä-Suomen yliopisto, Dissertations in Social Sciences and Business Studies 35. Kuopio, 2012.
- Ekerdt D. The busy ethic: moral continuity between work and retirement. *Gerontologist* 1986; 26(3):239–44.
<https://doi.org/10.1093/geront/26.3.239>
- Eurostat. *Culture and statistics – frequency and obstacles in participation*. Internet: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Culture_statistics_-_frequency_and_obstacles_in_participation (viitattu 15.12.2020).
- Fancourt D, Finn S. What is the evidence on the role of the arts in improving health and wellbeing? A scoping review. WHO, Health Evidence Network Synthesis report 67, 2019.
- Giddens A. *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Berkeley CA: University of California Press, 1984.
- Haarni I. *Kolmas elämä: aktiiviset eläkeläiset kaupungissa*. Helsinki: Gaudeamus, 2010.
- Hakanen J, Perhoniemi R. Muutokset työssä, työn imu ja jatkamisaikheet työelämässä – kolmen vuoden seurantalutkimus suomalaisilla hammaslääkäreillä. *Työelämän tutkimus* 2008;6(1):30–43.
- Houni P, Turpeinen I, Vuolasto J. *Taidetta! Kulttuurihyvinvoinnin käsikirja*. Helsinki: Taiteen edistämiskeskus, 2020.
- Hyypää M. *Kulttuuri pidentää ikää*. Helsinki: Duodecim, 2014.
- Isola AM, Kaartinen H, Leemann L, Lääperi R, Schneider T, Valtari S, Keto-Tokoi A. Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2017. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-917-0>
- Joutsenvirta M, Salonen AO. *Sivistys vaurautena: radikaalisti, mutta lempeästi kohti kestävästä yhteiskuntaa*. Helsinki: Basam Books, 2020.
- Jyrkämä J. Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä: hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehukseksi. *Gerontologia* 2008;22(4):190–203.
- Karisalmi S, Tuominen E, Kaliva K. Eläkeaikomukset ja eläkkeelle siirtyminen: seurantalutkimus Joustava eläkeikä -tutkimuksen aineistosta. Helsinki: Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2, 2008.
- Katz S. Active and successful ageing: lifestyle as a gerontological idea. *Recherches Sociologiques et Anthropologiques* 2013;44(1):33–49.
<https://doi.org/10.4000/rsa.910>
- Kauppinen J, Tanhuanpää L. *Mies ja vapaa-aika: näkökulmia kansalaisopistojen kehittämiseen*. Helsinki: Kansalaisopistojen liitto, 2014.
- Kekäläinen T, Wilska TA, Kokko K. Varttuneet kuluttajat, vapaa-aika ja hyvinvointi. *Kulutustutkimus*. *Nyt* 2017;11(1):4–17.
- Koskinen S. Ikäihmisten asema Suomessa ja ikääntymisen käsityksiä. Teoksessa: Tulva T, Uusitalo I, Harra K, toim. *Vanhuuden monet kasvot*. Helsinki: Opetus-, kasvatus- ja koulutusalojen säätiö, 2007:18–49.
- Laes T, Rautiainen P. Osallistuminen taiteeseen ja kulttuuriin: elinikäinen oikeus vai velvollisuus? *Aikuiskasvatus* 2018;38(2):130–9.
<https://doi.org/10.33336/aik.88334>
- Lehtonen M. *Tehtävä kulttuurille?* Teoksessa: Lehtonen M, Valaskivi K, Kuusela H, toim. *Tehtävä kulttuurille: talouden ja kulttuurin muuttuvat suhteet*. Tampere: Vastapaino, 2014:11–38.
- Niemelä M. Ikääntyvän väestön kulutustapojen muutokset vuosina 1966–2001. Teoksessa: Tuominen E, toim. *Näkökulmia eläkeläisten hyvinvointiin: toimeentulosta kulutukseen ja ajankäyttöön*. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2008:31–64.
- Niemelä P. *Hyvinvointipolitiikan teoria*. Teoksessa: Niemelä P, toim. *Hyvinvointipolitiikka*. Helsinki: WSOY, 2010:16–37.
- Nuutinen T, Laulainen S, Salonen AO. Taiteilija-ammatillaiset kulttuurihyvinvoinnin toimijoina ikääntyneiden hoivayhteisöissä: kuvaileva kirjallisuuskatsaus. *Gerontologia* 2021;35(3):231–48.
<https://doi.org/10.23989/gerontologia.102736>
- Onyx, J, Barker E. Retirement expectations: gender differences and partner effects in an Australian employer-funded sample. *Australian Journal on Ageing* 2006;25(2):80–3.

- Pekka T. Keitä ne ovat ne työssä jatkajat? Tutkimus eläkeaikeista ja työssä jatkamisen tukemisesta kunta-alalla. Teoksessa: Forma P, Kaartinen R, Pekka T, Väätäinen J, toim. Jaksako jatkaa? Artikkeleita kuntatyön muutoksesta ja työssä jatkamisen tukemisesta kunta-alalla. Helsinki: Kuntien eläkevakuutus, 2010:111–42.
- Purhonen S, Hoikkala T, Roos JP. Kenen sukupolven kuulut? Suurten ikäluokkien tarina. Helsinki: Gaudeamus, 2008.
- Purhonen S, Gronow J, Heikkilä R, Kahma N, Rahkonen K, Toikka A. Suomalainen maku: kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen. Helsinki: Gaudeamus, 2014.
- Pynnönen K, Mitchell R. Ikääntyvät ja ikääntyneet taiteen ja kulttuurin kentillä: 50+ Kulttuuribarometrin tuloksia. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissektori, 2012.
- Rautiainen P, Koivisto I. Oikeuden maailmaan kuviteltu ihminen ja hänen itsemääräämisoikeutensa rajat. *Oikeus* 4/2018:465–81.
- Salmi M. Joko-tai vai sekä-että: työn ja perheen suhde korkeakoulutetuilla. Teoksessa: Salmi M, Lammi-Taskula J, toim. Puhelin, mummo vai joustava työaika? Työn ja perheen yhdistämisen arkea. Helsinki: Stakes, 2004:113–28.
- Sarpila O. Minun sukupolveni, sinun sukupolvesi. *Hyvinvointikatsaus* 1/2012:14–8.
- Suomen virallinen tilasto. Vapaa-ajan osallistuminen. Kulttuuriosallistumisen muutokset 2017. Helsinki: Tilastokeskus, 2020. Internet: http://www.stat.fi/til/vpa/2017/01/vpa_2017_01_2018-11-21_tie_001_fi.html (viitattu 14.12.2020).
- Särkämö T, Laitinen S, Numminen A, Tervaniemi M, Kurki M, Rantanen, P. Muistaakseni laulan: musiikin käyttö muistisairaiden mielialan, elämänlaadun ja kognitiivisen toimintakyvyn tukemisessa. Helsinki: Miina Sillanpään säätiö, 2011.
- THL. Hyvinvointi- ja terveyserot. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2021. Internet: <https://thl.fi/fi/web/hyvinvointi-ja-terveyserot/eriarvoisuus/keskeisia-kasitteita> (viitattu 7.10.2021).
- Tornstram L. Gerotranscendence: a development theory of positive ageing. New York: Springer, 2005.
- Tuominen E, toim. Näkökulmia eläkeläisten hyvinvointiin: toimeentulosta kulutukseen ja ajankäyttöön. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2008. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-691-107-9>
- Vaarama M, Mukkila S, Hannikainen-Ingman K. 80 vuotta täyttäneiden elämänlaatu ja elinolot. Teoksessa: Vaarama M, Karvonen S, Kestilä L, Moisio P, Muuri A, toim. Suomalaisten hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2014:40–60. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-015-3>
- Valokivi H. Kansalainen asiakkaana: tutkimus vanhusten ja lainrikkojien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tampere: Tampereen yliopisto, 2008.
- Vidovicová L. To be or not to be active, that is the question: the preference model of activity in advanced age. *Ageing Int* 2005;30:343–62. <https://doi.org/10.1007/s12126-005-1020-0>
- Ylikännö M. Eläkeläisten ajankäyttö ja sen muutoksen 1990-luvulla. Teoksessa: Tuominen E, toim. Näkökulmia eläkeläisten hyvinvointiin: toimeentulosta kulutukseen ja ajankäyttöön. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2008:65–95.
- Zacheus T. Liikuntaan ja urheiluun liittyvät merkitykset suomalaisten elämän aikana. *Kasvatus & Aika* 2010;4(2):55–68.